

Történeti tájak – vizes élőhelyek

Régészet, környezettörténet, tájvédelem

A Közép-európai Egyetem Kulturális Örökség Tanulmányok Program
és az Archaeolingua Alapítvány előadássorozata

Szerkesztette:

Jerem Erzsébet, Laszlovszky József, Pinke Zsolt, Drosztmér Ágnes, Renner Zsuzsanna

Történeti tájak – vizes élőhelyek

Régészet, környezettörténet, tájvédelem

A Közép-európai Egyetem
Kulturális Örökség Tanulmányok Program
és az Archaeolingua Alapítvány előadássorozata

2016. november 11. – 2017. január 27.

Szerkesztette
JEREM ERZSÉBET, LASZLOVSKY JÓZSEF, PINKE ZSOLT,
DROSZTMÉR ÁGNES, RENNER ZSUZSANNA

Archaeolingua
Közép-európai Egyetem Kulturális Örökség Tanulmányok Program
Budapest 2017

Az előadássorozatot és a kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

Címlapon:

Vizes élőhely Pomáz-Nagykovácsi pusztán.
Középkori ciszterci majorsághoz tartozó vízrendszer halastava modern átalakításokkal.
Fotó: Siklódi Csilla

Hátsó borítón:

Kiszáradt középkori halastó maradványa Pomáz-Nagykovácsi pusztán.
A helyi biofarm kecskéi legelnek az egykori halastó medrében.
Fotó: Laszlovszky József

ISBN 978-963-9911-99-4

© A szerzők és az Archaeolingua Alapítvány

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó és a szerzők engedélye nélkül.

ARCHAEOLINGUA

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

www.archaeolingua.hu

Felelős kiadó: Jerem Erzsébet

Nyomdai előkészítés: Kiss Zsuzsanna

Borítóterv: Nemes Szilamér

Nyomda: Prime Rate Kft.

Tartalom / Contents

Előszó	7
I. A programsorozat	9
II. Tanulmányok és eredmények	17
CATHERINE SZÁNTÓ	
A kerttől a tájig: A versailles-i kert és vízrendszere	19
KOVÁCS GYÖNGYI, ZATYKÓ CSILLA	
A Dráva-völgy mint történeti táj (1300–1700)	25
HARKÁNYINÉ SZÉKELY ZSUZSANNA	
A vízrajz térképi ábrázolásának történetéből	29
III. A Csörsz-árok	41
Műhelyvita a Csörsz-árokról	43
HARKÁNYINÉ SZÉKELY ZSUZSANNA	
Szakmai eredmények a Csörsz-árok kutatásában	35
GINDELE ROBERT	
A Csörsz-árok kutatásának helyzete Romániában	59
SANIJELA STULIĆ	
<i>Protection of historical landscape in Serbia. A case study of the Roman trenches</i>	61
PINKE ZSOLT	
A Csörsz-árok és a tiszántúli erek kapcsolata	65
IV. Vizes élőhelyek rehabilitációja és történeti vízhasználat-rekonstrukció – Poszterkiállítás	69
KOVÁCS GYÖNGYI, ZATYKÓ CSILLA	
A Dráva-völgy mint történeti táj (1300–1700)	72
F. ROMHÁNYI BEATRIX	
Középkori templomok, középkori utak	74

OANA TODA	
<i>Transylvanian medieval roads as landscape features</i>	74
BÖDÖCS ANDRÁS	
Territorium Savariensis: A római földhasználat és annak tájformáló hatása	75
MÁTÉ SZABÓ	
<i>Villa Landscapes from Above. A Case Study from Hungary</i>	78
GYULAI FERENC	
Régészeti-növényntani vizsgálatok Zalavár-Várszigeten	80
ÁRVAI MÁTYÁS, KÁZMÉR MIKLÓS, GRYNAEUS ANDRÁS, KERN ZOLTÁN	
Uszadékfák dendrokronológiai vizsgálata. Lehetséges források az ártéri erdők kor- és fajösszetételének rekonstruálásához a történelmi és az azt megelőző időkre	85
ÁCS TAMÁS, DECSI BENEC, KOZMA ZSOLT	
Egy nyírségi láp eltűnése. A kállósejéni Nyárjas-tó vízháztartási vizsgálata	89
LUIDORT ANTAL, GACSÁLYI JÓZSEF	
Az Öreg-Túr II. rehabilitációja című EEA C3-9 regisztrációs számú pályázat bemutatása. EGT Pénzügyi mechanizmus 2009–2014, Alkalmazkodás a klímaváltozáshoz program	92
HOLLÓSI ARANKA, BIRÓ CSABA, BIRÓ MARIANNA, S.-FALUSI ESZTER	
Az izzási Kolon-tó tájtörténetének retrospektív elemzése és élőhely-rehabilitációjának makrofiton monitoringja	95
JÁRDI ILDIKÓ, PENKSZA KÁROLY, BAJOR ZOLTÁN, ASZTALOS JÚLIA, MOLNÁR JÓZSEF	
A XVII. kerületi lápréten végzett kezelés hatása a vegetációra	99
MOHÁCSI BUGARSZKI NORBERT	
Szent Miklós Vízi- és Taposómalom, Mohács	101
BALOGH PÉTER	
A Nagykörűi Tájgazdálkodási Program	103

CATHERINE SZÁNTÓ

École Nationale Supérieure d'Architecture de Paris-La Villette

A kerttől a tájig: A versailles-i kert és vízrendszere

1. Versailles születése 1661–1715, a vízrendszer kiépítése

A versailles-i palota- és kertegyüttes, amelyet évente több mint hétmillió turista látogat meg, Párizstól 12 kilométerre keletre, egy kelet–nyugati fekvésű völgyben helyezkedik el. A kastély a völgy közepén lévő kisebb magaslatra épült. A főtengety, amely összeköti a kastélyt, a tőle keletre fekvő várost és a nyugatra fekvő kertet, követi a völgy irányát.

Versailles először királyi vadászlatként szolgált az akkor vadban gazdag mocsaras területen. XIV. Lajos az apjától örökölte, majd először (1661-től) az udvari és magánkedvtelések helyszínévé alakította át, 1675 után pedig a királyi család és udvar, valamint a kormány központjává tette, amelyet azután haláláig folyamatosan alakított. A ma látható együttes nagy vonalaiban XIV. Lajos öröksége, olyan későbbi változtatásokkal, melyeket vagy az őt követő királyok rendeltek el, vagy később a palota és a park funkcióváltása hozott magával: a palotát múzeummá, a kertet közparkká tervezték és alakították át.

A park ma 800 hektáron terül el, ami csupán tizedrésze a francia forradalom (1789) előtti kiterjedésének. A kert legkifinomultabban kidolgozott része a kastélytól közvetlenül nyugatra fekvő terület, amelynek kialakítása a nagy horderejű katonai erődépítés léptékének és műszaki felkészültségének megfelelő terepmunkálatokkal járt. A kor legnagyobb művészei, mérnökei és egyéb szakemberei dolgoztak a kert térbeli kialakításán és díszítésén. A főtengetyeket nagyobb és díszesebb (1. kép), a melléktengelyeket szerényebb szökőkutak tarkítják. A kelet–nyugati főtengety két oldalán egyenes sétányokkal körülvett négyszögletes kis ligetek (boszkék) közepén szobrokban és szökőkutakban gazdag belső kertek bújnak meg (2. kép). A nagy műgonddal és műszaki fejlesztéssel kialakított vízrendszer volt a király legnagyobb büszkesége: a diplomáciai események fontos része volt a működő szökőkutak végigjárása az uralkodó által kidolgozott útvonal szerint.

A vízellátás biztosítása azonban mindig is jelentős nehézségekkel járt a nagyobb folyóvíz nélküli mocsaras területen. A vízrendszer kiépítésének három kihívásra kellett megoldást találnia: a mocsaras területet lecsapolására, a szökőkutak működtetéséhez elegendő folyóvíz biztosítására, valamint a kastély és az egyre növekvő város vízellátásához elegendő ivóvíz szolgáltatására (utóbbira végül önálló rendszert alakítottak ki).

A kertben azonban sosem volt elég víz ahhoz, hogy az összes szökőkút egyszerre működhessen. Az uralkodó versailles-i tartózkodása alatt a főtengety mentén elhelyezett, kastélyból látható kutak napközben működtek, de a boszkékban csak a király rendelkezésére indították el a szökőkutakat. A fent említett királyi séta során a vezetett vendégcsoport érkezése előtt kertészségédek indították el az éppen sorra kerülő kutakat, majd a csoport távozása után elzárták őket. A látogatók tehát egy vízben gazdag, ám valójában nem létező, eszményi kertet láttak. A szemfényvesztés közismert volt, de a korabeli beszámolók szerint a látogatókat így is lenyűgözte az eredmény és az azt lehetővé tevő technikai bravúr.

A vízrendezési koncepció része volt a kert legalacsonyabban fekvő részén húzódó Grand Canal, amely a mocsarak lecsapolására és víztárolásra szolgált. A kert kiépítésének első évtizedében a még csekély számú szökőkút vízellátása részben a Grand Canalból, részben egy, a kastélytól északra fekvő tóból történt, ahonnan szél- és lovasmalommal nyomták fel a vizet a kastély mellé épített tározómedencébe. A medence épületének földszintjén egy korábbi kertet felidéző grottó volt, itt vízzel működtetett automatákkal, rejtett vízsugarakkal lepték meg a gyanútlan látogatókat. (A tározómedencét és a grottót a kastély bővítésekor lebontották, távolabb építettek nagyobb tárolókat.)

Ám az így összegyűlt víz továbbra is kevés volt. A kert mindegyre újabb és nagyobb szökőkutakkal bővült, az újabb vízforrások keresése pedig szüntelenül folytatódott. A vizet felkutató munkálatok a folyamatosan bevezetett újabb technikai fejlesztésekkel egyre távolabbi területeket vontak be Versailles környezetébe és szolgálatába.

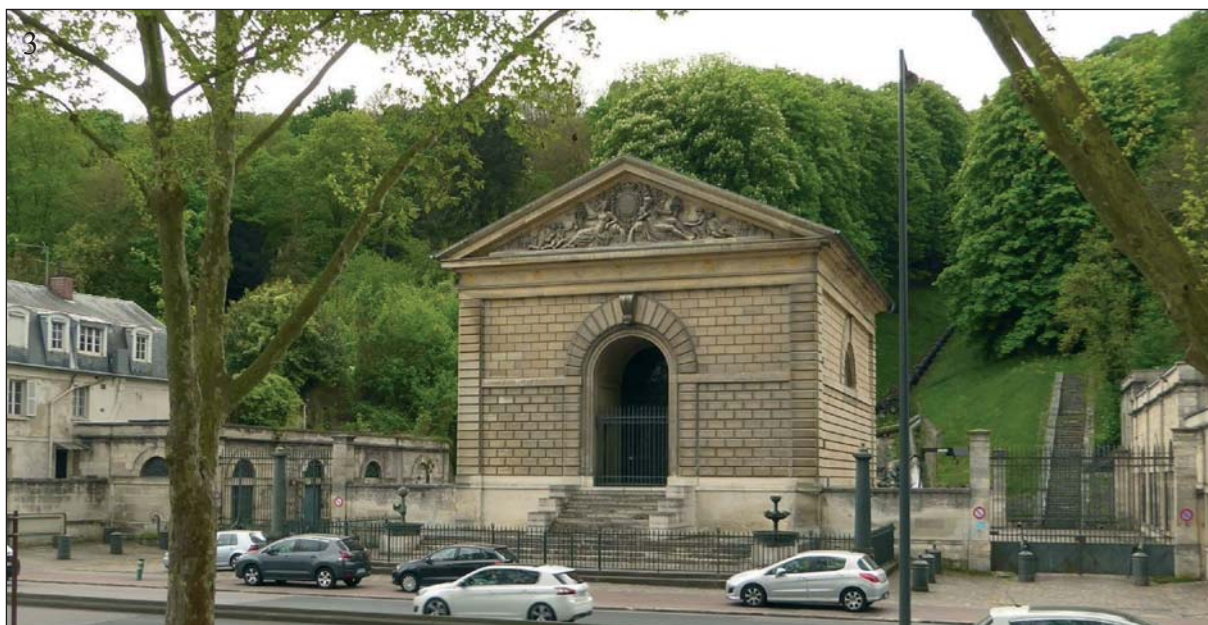
Olyan látványos tervek készültek, mint a Loire, majd az Eure folyó elterelése (az előbbi tervet elvetették, az utóbbi pedig több évig tartó, igen költséges munkálatok után félbemaradt), vagy a Szajnára épült tizennégy kerek marly-i vízkerék (amely ténylegesen megépült, ám végül a marly-i kert szökőkútjait működtette). A kevésbé látványosak közé tartozik a Versailles-tól délre fekvő Satory-fennsík mocsarainak lecsapolása, ahonnan egy tó- és csatornarendszer kiépítésével vezettek vizet Versailles-ba. Az 1680-as évektől egy kezdetleges, majd egy jóval nagyobb kiterjedésű csatorna és víztározó épült ki a Bièvres patak elterelésével, tározónak használt tavak duzzasztásával, és a víz csatornahídon keresztül Versailles-ba vezetésével. Mindez egy 15 ezer hektáros terület lecsapolását jelentette, amely teljesen felbolygatta és átrendezte a környéken fekvő falvak életét.

Hosszú távon azonban mégis ennek volt a legerősebb hatása, mert a fennsík Párizs környékének leggazdagabb termőföldjévé alakult át, és ez a mai napig jellemző rá.

2. A vízrendszer ma

XIV. Lajos halála után a meglévő rendszerek tovább működtek, többé-kevésbé jól, annak függvényében, hogy mikor mennyi pénz állt rendelkezésre a fenntartásukra: ellenőrzésre, javításra, átépítésre és a felügyeletükre (jogtalan vízlecsapolás, rongálás megelőzésére). Versailles központi szerepének elvesztése és a politikai átalakulások ellenére a kialakított vízrendszerek a II. világháború utánig működtek.

A marly-i gép többszöri átépítés után végül gőzgéppel meghajtva 1963-ig működött, ám ekkor végleg elbontották. Kevés maradt fenn belőle (3. kép), köztük a leglátványosabb a louveciennes-i akvadukt.

Az Eure folyó szabályozásához épült elemek leglátványosabb emléke szintén egy akvadukt, amely átszeli Maintenon völgyét (4. kép). (A területhasználatért Madame de Maintenon, XIV. Lajos szeretője természetesen bőséges kártérítést biztosított magának.) Kevésbé látványosak, de észrevehetőek a csatornarendszer hosszabb-rövidebb felszíni és föld alatti szakaszai, néha pedig a szántóföldeken egy-egy fákkal benőtt, egyenes, kiemelkedő keskeny földsáv jelzi a csatorna régi vonalát.

A saclay-i fennsíkot lecsapoló csatornarendszer egysége csak az 1950-es évektől szűnt meg a Párizs környéki alvóvárosok és az 1960-ban tervezett új város, Saint Quentin-en-Yvelines fejlődésével. A csatornák már nem vezetnek vizet Versailles szökőkútjaihoz, de többi szerepük valamilyen mértékben megmaradt: a fennsík vízgazdálkodásában (pl. az esővizek elvezetésében) fontos szerepük van, és több, más-más területen működő településközi műszaki szerv (*services techniques*) vette őket kezelésbe.

A 20. század végéig főleg műszaki kérdésként kezelt csatornarendszer szerepe az elmúlt évtizedben erősen megváltozott. Először a helyi értékeket védő egyesületek kezdték hangsúlyozni történelmi szerepüket, történeti és természetvédelmi, ökológiai értéküket, táji jellegzetességüket (5. kép). Az egyesületek önkéntes régészeti ásatásokat, revitalizációs mozgalmakat szerveztek, ismertető túrákat hirdettek és vezettek. Majd a helyi értékek iránti érdeklődés növekedése, a helyi örökség felértékelődése, a természetvédelem szerepének tudatosulása a civil mozgalmak után a települések saját tevékenységében is megjelent és szerepet kapott az új településrendezési tervekben, amelyek például a „zöld és kék” ökológiai háló (*trame verte et bleue*) figyelembevételét és továbbfejlesztését írták elő. Ezt az egyik kezelőszerv honlapján három pontban foglalják össze: 1. a csatornarendszer megfelelő működtetése és az árvízvédelem biztosítása, 2. a víz kémiai és biológiai minőségének visszaállítása, 3. a természetes, kulturális és történelmi örökség védelme, fenntartása és nyilvános bemutatása. Megemlítendő, hogy a Saint Quentin-i tó, a XIV. Lajos által kiépített gravitációs vízrendszer legnagyobb duzzasztott tava, ma a Saint Quentin-en-Yvelines város fő természeti vonzerejének számít: vagyis ami egykor a város környezetének „legmérnöki” eleme volt, ma a „legtermészetibb” területe, részben vízisport- és szórakozóközpont, részben vándormadaraknak fenntartott, fokozottan védett, őrzött természetvédelmi terület.

3. Múlt – jelen – jövő

A 2000-ben indított kertrekonstrukciós program keretében a szökőkutakat is felújítják. Egyes boszkékban helyreállították vagy pedig teljesen újjáépítették a 17. és 18. századi ábrázolásokról ismert belső kerteket és kutakat, 2016-ban az egyik elveszett boszké belsejében egy teljesen új kert épült. A kutakat összekötő föld alatti, nagyrészt még eredeti csatornarendszert is renoválják. A főtengely mentén elhelyezkedő Lato-ne medence alatt található látványos, pókformájú csőrendszer 2014-es restaurálása alatt látogatható volt. A restaurálás folyamatáról és a föld alatti rendszerről több kisfilm is található az interneten.

A kert mai látogatói csak nyári hétvégeken láthatják működésben a szökőkutakat (Grandes Eaux) – az egyébként közparkként működő kert ilyenkor belépődíjas. (Sajnos azonban a szökőkutak hangja nem hallható, elfedi azt a disneylandi szórakoztatóipart idéző, rossz hangminőségű 18. századi népszerű zene, amelyet a lombok alá rejtett hangfalakból sugároznak.) Az előbb említett csatornarendszer működésének megszakítása óta a park szökőkútjai zárt rendszerben működnek: a Grand Canalból elektromos pumpák nyomják fel a vizet a kastélynál magasabban fekvő Versailles-ban (magában a városban) lévő víztárolókba.

A Versailles körüli területeken a kastélykert táji léptékű hatásának felidézése részben érdekes tájtörténeti kérdéseket vet fel, részben a „dicső múltra” való hivatkozás turisztikai vonzerejét akarja kiaknázni. Mára azonban már megszűnt a kert és a földrajzi környezete között a csatornarendszer által létesült táji egység, kapcsolat. Az értékrendszer, amelyre a csatornák rehabilitációjáért érvelők hivatkoznak, egyszerre kisebb és nagyobb léptékű: részben a helyi épített örökség közösségi érzést felelevenítő felújítása és visszaépítése, részben pedig a természeti (ökológiai) folytonosság kiépítése a biodiverzitás védelmében. Ennek az új értékrendszernek az értékes visszahatása, hogy ma már Versailles-t, a történeti kertet sokrétűbben, ezeket az új szempontokat is figyelembe véve értelmezzük.

